

Magyar néprajz, 1989

Adomák és tanítómesék.

Kriza János kéziratos hagyatékából Tiboldi István gyűjtése. Sajtó alá rendezte Mészáros József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 468 l.

Az alcím kissé megtévesztő, csak annak érthető azonnal és pontosan, aki tudja, hogy Kriza János folklórgyűjteménye elsősorban nem saját eredeti gyűjtéseiből, hanem segítőinek munkája folytán keletkezett. Kriza ösztönzött, válogatott, csiszolt és szerkesztett, abból, amit elküldtek neki. Tiboldi István (1793–1880) székely tanító, literátor, fűzfapoéta egyike volt ezeknek a munkatársaknak. Kézirata csupán egy ideig talált helyet Kriza hagyatékában, hamarosan átkerült Tiboldi neves történész tanítványa, Jakab Elek iratai közé, ott lappangott, míg Mészáros József rábukkant. Mészáros József részletesen beszámol hosszadalmas bevezető tanulmányában a gyűjtemény keletkezéséről és sorsáról. Értekezik a Kriza-kutatásról, magáról Tiboldiról is, természetesen a publikált anyagról, melyet ő „népi humor”-nak nevez. A bevezető mutatja szerzőjének mikrofilológiai erényeit és kétségtelenül simul stílusában, előadói modorában a gyűjtemény hangneméhez, ez azonban csak részben feledtetni terjengősségét, adomázgatását, a tárgyhöz gyakran alig vagy vitathatóan tartozó adatok emlegetését. Nem bizonyos, hogy szerencsés volt ebben a formában elkészíteni. A közreadott anyag az eredeti kézirat szinte teljes publikációja, 1230 adoma és 311 tanítómese. Nagyobb részét a folklorisztika „felnépi”-nek nevezi. Valószínű sok benne az eredeti folklóralkotás és a szerző bizonyosan saját fogalmazványa is. Ezeknek pontos szétválogatására azonban Mészáros József nem vállalkozott. Bizonyára ez a legjobb megoldás. Egyébként a szövegek sokat elárulnak arról, hogy a múlt század első felében mi minden számított folklórnak.

Kósa László

Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 418 l.

A magyarországi néprajzi kutatás figyelme a hatvanas évek végétől irányul egyre intenzívebben az ország határain kívüli magyar népcsoportok vizsgálatára, az ottani néprajzi kezdeményezések ösztönzésére, szakmai-módszertani segítségére. Ettől az időtől kezdve mind gyakrabban bukkanak föl magyarországi etnográfusok és folkloristák az

anyaországon kívüli, magyarlakta területeken, egyre erőteljesebbé válnak az ott dolgozó, nagyrészt amatőr néprajzgyűjtőkkel való kapcsolataik, és ekkortól egyre gyakrabban rendeznek Magyarországon különféle, a nemzetiségi néprajzi kutatások eredményeit megvitatató tudományos tanácskozásokat (Békéscsaba, Debrecen, Eger stb.). Ezzel párhuzamosan természetesen a kisebbségi körülmények közt kialakult néprajzi kutatások is mind jobban megizmosodnak és az intézményesülés felé haladnak.

Az utóbbi egy-másfél évtizedben a magyarországiak mellett számtalan alapvető kiadvány született nemcsak a nagy helyzeti előnnyel induló erdélyi magyar néprajzkutatók munkája eredményeként (hiszen ott a kolozsvári egyetemen végzett, szakképzett néprajzkutatók, ha nem is ideális körülmények közt, de mégis folytathatták a munkát rögtön a háború után!), hanem a sokkal mostohább körülmények közt, a szó szoros értelmében a semmiből induló jugoszláviai és szlovákiai szerzők tollából is. Mindehhez járult (vagy éppen ennek hatására jött létre) az a fokozott osztársadalmi érdeklődés a Magyarország határain kívüli, nemzeti kisebbségi sorban élő magyarok népi kultúrája iránt, amely szinte kiprovokálta Balassa Iván összefoglalás-kísérletét.

A szerző, aki maga is sokat kutatott (elsősorban Erdélyben és Szlovákiában) a kisebbségi sorban élő magyarok között, az eddigi publikált kutatási eredményeket összefoglalva próbál képet nyújtani erről a sokszínű világról. Országoként (azokon belül a fontosabb tájegységek szerint) haladva mutatja be többé-kevésbé azt, amit az egyes magyar néprajzi csoportokról, tájegységekről a kutatás nyolcvanas évek végi állása alapján tudni lehet. Leírásait, amelyek a szerző vallomása szerint sem törekednek (törekedhetnek) a teljességre, fejezetenként a legfontosabb vonatkozó irodalom jegyzéke egészíti ki, valamint a kötetet több mint kettőszáz rajz és fénykép, néhány tucat kotta és helységnév-mutató teszi teljessé.

Liszka József

Balassa Iván: A magyar falvak temetői.

Corvina Kiadó, Budapest, 1989. 171 l., 70 rajz, 202 fekete-fehér és 19 színes fénykép.

Balassa Iván az 1973-as *Ethnographiában* jelentette meg *A magyar temetők néprajzi kutatása* című, módszertani szempontból is jelentős tanulmányát, amely a téma további kutatása számára iránymutatóul kívánt szolgálni. Itt arra figyelmeztet a szerző, hogy a temető néprajzával foglalkozó kutatók zöme általában csak református temetőink kopjafáira-gombfáira, azok eredetkérdéseire koncentrált, s így „a legtöbben a temetők döntő többségét, hozzávetőlegesen 80%-át kizárják vizsgálódásaik sorából. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a vizsgált temetőkben sem figyelnek a nem fából (kő, vas stb.) készült sírjelekre (...), akkor a kutatott terület még csak tovább szűkül. A gyűjtők és fel-

dolgozók többsége elfelejtette és elfelejti, hogy a temető egység, és állandóan változó alakú kapcsolatban áll az élő településsel, a faluval". A továbbiakban sorra veszi azokat a jelenségeket (temető és település kapcsolata, a temetkezések rendje, a temetők jelvilága, növényzete, a sírok gondozása stb.), amelyeket a jövő kutatóinak mindenképpen figyelembe kell venniük, ha komplex képet kívánnak nyújtani temetőink néprajzáról.

Minden bizonnyal Balassa Iván szóbanforgó tanulmánya útmutatásainak is köszönhetően születtek meg ezek után az olyan tájmonográfiák (elsősorban Kunt Ernő és Novák László munkásságának köszönhetően), amelyek nagyjából ezeket a szempontokat is érvényesítik. Ebbe a sorba sorolható a Hoppál Mihály és Novák László által szerkesztett, az *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 10. köteteként megjelent *Halottkultusz* című tanulmánygyűjtemény is (Bp., 1982), amely a kérdéskör történeti, régészeti, néprajzi, szemiotikai stb. szempontú megközelítéseivel kísérelt meg eredményeket elérni és felmutatni.

Nagyjából ezen előzmények után írhatta meg Balassa Iván *A magyar falvak temetői* című, igen gazdagon illusztrált, szép kiállítású, összefoglaló munkáját, amely a rendelkezésre álló nyomtatott és kéziratos forrásokra támaszkodva, a szerző által kijelölt szempontokat figyelembe véve összegezte eddigi tudásunkat a problémakörrel.

Mondandóját tíz nagyobb témakörbe csoportosítva, először a temető és település, a temetők belső szerkezete kérdéseiről szól, majd a társadalmi tagozódásnak a temetőn belüli lecsapódásait szemléli. Külön fejezet szól magáról a sírról (a sírásótól kezdve a sírnál lezajló temetési szertartáson keresztül a sírnál tartott halotti torokkal bezárólag), majd a sírjelek történetét foglalja össze. Részletesen szól az ún. kopjafa-kérdésről, ismertetve az egyes eredetmagyarázó elképzeléseket is. E nagyjából kutatástörténeti fejezet után bemutatja magát a sírjel-anyagot is a sírkövel kezdve, a fakereszteken és fejfákon keresztül egész a lábfákkal bezárólag. Szemiotikai ihletésű a temetőben használatos jelek ismertetése (színek, növények, foglalkozásra utaló jelek stb.). A sírjelek feliratainak bemutatása szintén külön fejezetet kapott, mint ahogy külön szól a temetők gondozásáról, növényviláguk bemutatásáról is. Végezetül a temetői szokásokat, hiedelmeket mutatja be, majd a magyar parasztemetők általános jellemzésével zárja összegzését.

Függeléként a felhasznált nyomtatott és kéziratos források jegyzékét, valamint a képjegyzékeket találja a kötet végén az olvasó.

A szóbanforgó kötet nyújtja mindazt, amit a magyar temetők néprajzi kutatása nyomán a nyolcvanas évek végén a témáról tudni lehetett. A recens anyag vélhetően már nem tartogat különösebb meglepetéseket a különféle eredetkérdéseket illetően, ezért ezekben a kérdésekben nagyobb áttörésre, a Balassa által itt megfogalmazottak alapvető módosulására legfeljebb az eddigi más szempontú értelmezése, a régészeti-történeti, levéltári anyag nagyjából mérvű bevonása, valamint az összehasonlító adatok jobb kiaknázása nyomán számíthatunk. A temetőszemlélet Balassa-féle komplex értelmezése kö-

vetkezetes érvényesítésével a temetőről mint egészről alkotott képünk viszont, az újabb és újabb (akár recens) kutatások tükrében is folyamatosan változhat a jövőben.

Liszka József

Banner János emlékezete születésének centenáriumán.

Az 1988. március 1-jén Békésen és az 1988. március 6-án Hódmezővásárhelyen tartott emlékülések és tiszteletadó rendezvények előadásai és avatóbeszédei. Banner János két néprajzi dolgozatával. Szerkesztette Szabó Ferenc. A Békés megyei és Csongrád megyei múzeumi szervezetek közös kiadványa. Békéscsaba–Szeged, 1989. 139 l.

Banner János (1888–1971) múzeumalapító-szervező-gyárapító és egyetemi profeszszori működésének köszönhetően tisztelőinek és tanítványainak száma nagy, ami emlékének ápolásában is tükröződik. A kötet azt tartalmazza, amit a hosszú alcím megjelöl. Az ünnepi ülésen elhangzott előadások és a beszédek kutatástörténeti és személyes visszaemlékező mozzanatok és megállapításokat foglalnak magukba. A függeléként közölt két néprajzi dolgozat születését az magyarázza, hogy az ősrégészet neves hazai művelője a hazai régészettudomány második nagy, még jórészt autodidakta műveltségű tagjaként ifjú éveiben a néprajz iránt is érdeklődött. Az első írás (*Tarcsai halászok közt*) 1923-ban jelent meg először Békéscsabán, inkább néprajzi elbeszélés, a szerző élménybeszámolója és nem tudományos igényű közlemény. A második szöveg (*Apátfalva néprajzi vázlata*) eddig kéziratban volt. A XVIII. században Heves megyéből Csanádba települt, környezetétől a legutóbbi időkig elkülönülő községet mutatja be.

K. L.

Biró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. 578 l.

A mű szimmetrikusan két részre oszlik. Az első a magyarországi románok helyzetét elemzi 1867 és 1919 között, a második a Nagy-Romániába került magyarok életét követi 1918-tól 1940-ig. A szimmetriát a két rész azonos szempontjai biztosítják: gazdasági helyzet, nyelvhasználat, egyházak, közművelődés, jogi helyzet. A szerző célja, melyet az olvasó számára elfogadhatóan el is ér, bizonyítani, hogy a dualizmus kori Magyarországon a nemzetiségi politika szaporodó túlkapásai és igazságtalanságai ellenére a románság kulturális és gazdasági helyzete jobb volt, mint a korban bárhol másutt (Romániában is) élő románoké. Különösen áll ez a Nagy-Romániába kerülő magyarok helyzetére, akikről az összehasonlítás minden dimenziójában kiderül, hogy kedvezőtlenebb körülmények között élnek, mint az első világháború előtt a magyarországi román

nemzetiség. Érveit igen nagy hányadban román forrásokra alapozza. Elsősorban a sajtóból merít, de kis részben levéltári és egyéb kéziratos anyagokat is használ, és természetesen földolgozza a korszak szakirodalmát. Az első rész kiegyensúlyozott, filológusi gonddal készített történelmi munka. A második részben is jelen van ez a módszertani igény, azonban alulmarad a szerző által személyesen átélt történelem értékelő előadásával szemben, ami részint emlékirat-jelleget, részint szociográfusi színezetet kölcsönöz neki. Óhatatlan, hogy nem ritkán szubjektívvá váljon a hangneme, és a kortárs számára hozzáférhetetlen (azóta sem pótolható) források hiánya is érződik. Mindemellett a szerzőt az egész könyvben az az elv vezérli, hogy a magyar kisebbség helyzetén csak a magyar–román közeledés és megbékélés segíthet javítani.

Bíró Sándor (1907–1975) az Erdélyi Fiatalok alapító tagja volt. Történészként az újkori, elsősorban a polgári korszak magyar–román kapcsolataival, valamint román történetével, és kisebb részben református egyháztörténettel foglalkozott. 1944-ben elmenekült Kolozsvárról, de Magyarországon sosem sikerült olyan történelmi eredményeket elérnie, mint korábban. Érvényesülését ideológiai okok akadályozták, a magyar–román viszony megközelítésének általa képviselt szempontjai a kommunista korszakban nem voltak „szalonképesek”. Így íróasztalfiókban maradt ennek az igen gazdag tartalmú könyvnek a kézirata is. Még maga Bíró Sándor kísérletezett nyugati magyar kiadásával, de keserűen kellett tapasztalnia a kudarcot. A kézirat hosszú, viszontagságos sors után 1988-ban került kiadásközelbe, majd nem sokkal az 1989. évi romániai változások előtt – mintegy jelezve a nem múlt időszerűséget – megjelent.

A bevezető említi, hogy a szerző, szerénysége és visszavonultsága miatt, a kiadás előkészítése során még elismert magyarországi történészek előtt is ismeretlennek bizonyult. Nem kívánjuk ezt a sajátos tényt cáfolni, de azt az ugyancsak a bevezetőben olvasható utalást, hogy a kéziratot a megjelenés előtt is olvasták, meg kell erősítenünk.

Bíró Sándor neve mindig ismert volt az Erdéllyel és a magyar–román viszony múltjával foglalkozók előtt. 1969/70-ben magam is többször találkoztam és beszélgettem vele. Megkaptam elolvasásra a könyv kézirataát is. Ez csupán azért érdemes említésre, mert Bíró Sándor azzal adta át, hogy eredetileg a párizsi béketárgyalásokon részt vevő magyar küldöttségnek készült „háttéranyagként”. Ez az adat sem a könyv előszavában (Mester Miklós), sem bevezetőjében (Balla Bálint–Szöllősy Árpád), sem pedig a sajtó alá rendezők jegyzeteiben (Csapody Miklós–K. Lengyel Zsolt–Szász Judit) nem szerepel.

Szövegkritikai vizsgálatok hiányában nem dönthető el, hogy az első változat, az általam látott, és a végső, a szerző halála évében előszóval ellátott kézirat hogyan viszonyul egymáshoz. A forrásokat és hivatkozásokat tekintve, ha feltehetően csiszolt is a végső változaton Bíró Sándor, nem valószínű a nagyobb arányú átdolgozás, mivel arra a tárgy földolgozásának sem hangneme, sem a történelmi cél nem ösztönözte.

Kósa László

Bodrogkereszturi mesék és mondák.

Közzétette Dobos Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 442 l. + melléklet. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXII.)

A nagymúltú forrásközlő sorozat korábbi domináns profiljához képest ez a kötet „felemás” jellegű. Egyik része egy, a gyűjtő által kivételes tehetségű mesemondónak tartott elbeszélő 45 szövegét tartalmazza, másik részében különböző más adatközlőktől további 12 mese és 199 hiedelemtörténet, történeti monda és egyéb epikus szöveg olvasható. Tehát a közelmúlt magyar mesekutatásának két kulcsfogalma, az *egyén* és a *közösség* arányos együttesben kapott helyet a kötetben.

A sorozat előadásainak megfelelően a szövegközlést filológiai apparátus kíséri: jegyzetek, típusszámok, mutatók, irodalomjegyzék stb. Külön értéke a kiadványnak Rónai Béla rövid tanulmánya a szövegek nyelvéről és stílusáról.

Dobos Ilona 1961–1963-ban gyorsírással és magnetofonnal rögzítette a közzétett anyagot. Munkájáról, a szövegekkel és a szövegmondókkal kapcsolatos véleményéről a terjedelmes bevezetőben tájékoztat. Nagyon nehéz megjelölni, miről szól ez a terjedős, töredékes, csapongó és nagyon egyszerű stílusban készített írás. Mindenekelőtt megtudjuk belőle, hogy Eördögh Ferenc (1900–1965), a legtöbb szöveg forrása elruszinosodott, majd vissza magyarosodott kishemesi család sarja, gyermekkorától súlyos mozgáskorlátozott. A többi adatközlő és jórészt megmagyarosodott ruszin.

Dobos Ilonát ezért elsősorban a szláv–magyar folklórkapcsolatok foglalkoztatják. Összehasonlító kutatásnak azonban nem nevezhető, hogy olvasmányai alapján szeszélyesen témát váltogatva előadja, szerinte melyik szöveg vagy motívum mire, vagy mely más alkotásra emlékezteti.

Nem mindig fogadja el valóságos kapcsolatnak a hasonlóságokat, mint ahogyan arra is figyelmeztet, hogy az itt előbukkanó és Kosztolányi *Hajnali részegség* című versében szereplő „égi bál”-nak nyilvánvalóan nincs köze egymáshoz. Olvashatunk még a bevezetőben néhány adatot a község történetéről, a gyűjtő helyszíni tapasztalatairól és élményeiről, valamint arról a kétségtelenül rendhagyó körülményről, hogy a szövegek nagyobb része falusi szociális otthon lakóitól és alkalmazottaitól származik. Hiába keressük viszont az Ortutay-féle egyéniségkutatásban kanonizált részletes életrajzot és az összefüggő alkotáslélektani elemzést.

Aki kiérlelt, szórakoztató epikus történeteket keres, keveset talál ebben a kötetben, ellenben nagy a száma az ijesztgetős történetnek, rémmeséknek, prózai töredéknek. Ezek kétségtelenül jó tanulmányozási lehetőségét nyújtják a folklór-alkotások életének, bomlásának, kopásának, átalakulásának, a hiedelmek és a mese kapcsolatának.

Kósa László

Bogdán István: Kézművesek mestersége.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 128 l. (Gondolat Zsebkönyvek)

Bogdán István a régi magyarországi mértékekről szóló monográfiái, egyes mesterségekről írt szaktanulmányai és ipartörténeti munkái mellett nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a művelt olvasóközönségnek, az érdeklődő diákoknak is színvonalas ismeretterjesztő műveket adjon a kezébe. A *Régi magyar mértékek* (Bp., 1987) után most a kézművesmunka kis társadalomtörténetével ismert meg.

A magyarországi kézművesség története rövid áttekintésének szerkezete követi azt az időrendet, ahogy a kézművesség, az egyes szakmák fejlődése egy-egy intézményt létrehozott. A honfoglalás korának szolgálónepeitől így jut el a szerző a céhek, ezen belül a céhes társadalom egyes rétegei mindennapjainak bemutatásáig.

A filológus számára külön élmény az egyes szakmák, mesterségek, szerszámok régi magyar elnevezésének megismerése, s a nevek etimológiájába való bepillantás. Bogdán István könyve hasznos és élvezetes olvasmány, egyúttal jól használható filológiai segédeszköz is.

Monok István

Dobosy László: Szokások és hiedelmek a Hangony-völgyben.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 1989. 140 l. (Gömör néprajza XIX.)

A trianoni diktátum után szétdarabolt történeti Gömör-Kishont megyéből 22 település került a mai Magyarország területére. Ebből egy (Zabar) Nógrád megyéhez tartozik, a többi pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye nyugati részét alkotja. A Sajó által két részre osztott egykori Gömör megyei falvak egynegyede található a Sajótól délre, a Sajó és a Rima jobb partján. A kötet ennek a hat, a barkó népcsoporthoz tartozó (Susa kivételével) római katolikus községnek (Sajópüspöki, Uraj, Susa, Szentsimon, Alsó- és Felső-Hangony) a hiedelem- és szokásvilágát mutatja be, rövid településtörténeti, általános néprajzi jellemzés után. Innen azt is megtudjuk többek között, hogy e falvak házassági kapcsolatai alapvetően a területi endogámián alapultak, s mivel északnyugat felől református falvak határolták őket, házassági kapcsolatokat tartottak a keleti, Ózd környéki borsodi katolikus falvakkal is.

A kötet törzsanyaga két nagyobb egységbe sorolható. Az elsőt (Ünnepek és jeles napok címen) gyakorlatilag a kalendáris szokásoknak a téli ünnepkörrel (András-nappal) kezdődő, naptári rendben történő bemutatása alkotja. Ehhez kapcsolódik még a falubúcsúk és a fogadalmi ünnepek rövid jellemzése, valamint az agrárszokások és hiedelmek bemutatása. A másik nagyobb egységet az „élet három nagy szükségéhez”, a születés-

hez, házassághoz és halálhoz kapcsolódó hiedelmek és szokások bemutatása képezi. A kötetet az adatközlők jegyzéke egészíti ki, valamint egy szlovák nyelvű tartalomjegyzék teszi, legalább a tájékozódás szintjén a szlovák kutatók számára is használhatóvá a kiadványt.

A szokásokról általában megállapítható, hogy nagy vonalakban a környék katolikus népe szokásanyagának felelnek meg, legfeljebb terminológiai különbségek fedezhetők fel bennük. Az északnyugatról szomszédos református falvakkal közvetlenül is határos, nagyjából református lakosságú Susa, valamint a reformáció idején rövid ideig reformátussá vált Sajópüspöki hagyományanyagában viszont számtalan olyan jelenséget találunk, amelyek a gömői reformátusság hagyományvilágához kapcsolják a vizsgált falvak tradícióit.

Liszka József

Dobozi tanulmányok.

Szerkesztette Réthy Zsigmond. Békéscsaba, 1989. 478 l. (A Békés Megyei Múzeumok közleményei 14.)

Az 1970–1980-as években Békés megye az egymást követő helytörténeti monográfiák sorával különösen kiemelkedett a hazai helyismereti kutatások gazdag folyamatából. Méltatlanul maradt ki ebből a sorozatból a megye egyik legeredetibb, lakosságát tekintve valószínűleg egyetlen olyan települése, Doboz, melyet a kora középkor óta folyamatosan magyarok laknak. A török háborúk okozta nagyarányú pusztulás és a bekövetkező népességcsere szigetként fogta körül a Fekete-Körös mocsarai és ártéri erdei között megbúvó községet. A tanulmánykötet eredetileg monográfiának készült, végül azonban nem sikerült a célt teljesíteni, s teljessége olyan hiányos, hogy megközelítőleg sem lehet monografikus igényűnek nevezni. Pedig az elő- és utószót leszámítva huszonegy írás olvasható a kötetben, ugyanannyi szerzőtől. Súlypontja a természettudományra esik, nyolc földrajzi, zoológiai és botanikai tanulmány kapott benne helyet, amit a szerkesztő természettudós volta magyaráz. Indokoltságát a közeli Kissárrét maradványai és a Körös mente gazdag állattani-növényteni viszonyai igazolják. Kifogást csupán azért lehet emelni, mert a társadalomtudományi rész aránytalanabb és egyenetlenebb. Az öt régészeti és történeti tanulmány inkább vázlatosan tekint át a honfoglalást megelőző és követő történelem évszázadait, mintsem abból a község múltja összefüggően kirajzolódna. Ezekben a tanulmányokban fontos helyet kap a népesség története, származása, kontinuitása. Egy terjedelmes írás címében szociogeográfiai tárgyat jelöl meg és éppúgy a társadalomtudományok természettudományokkal határos területével foglalkozik, mint a bel- és külterület földrajzi neveit közreadó fejezetek, melyekben gazdag földrajzi ismeretekre talál az érdeklődő. Hozzájuk kapcsolódik a dobozi nyelvjárás hangtana egy részét

elemző közlés. Végül négy tanulmány sorolható a néprajz körébe. Egyikük tematikája azonban nem követi a hagyományos felfogást. Povázsay László (*Adatok Doboz és környéke erdőhasználatához*) nagyon helyesen nem választja szét az emlékananyagban az uradalmi erdőgazdaság és a paraszti erdőkiélés formáit, hanem egymást kiegészítő foglalatosságként mutatja be, mindazzal a tradícióval együtt, mely a községben és környékén a fafelhasználással összefügg. Nagy Gyula dolgozata (*Adatok Doboz gabona-termesztéséhez*) a szerző 1959-ben már megjelent adatközlésének változatlan lenyomata. Végül Laurinyeczne Sinkó Rozália (*Hagyományos népi lakáskultúra Dobozon*) és N. Martyn Emilia (*A dobozi viselet alakulása*) írásai a megjelölt tárgyról készültek, szerény igényű, illusztrált közlemények. Egyet kell értenünk a szerkesztővel, aki az utószóban újabb dobozi tanulmánykötet készítését szorgalmazza, hogy a tradicionális múltú településről kialakítható kép teljesebb legyen.

Kósa László

Édesanyám sok szép szava. Ádám Joákimné Kurkó Julianna énekei.

Albert Ernő gyűjtése. A dallamokat hangszalagról lejegyezte, a zenei vonatkozású alfejezetet írta, a dallammutatókat összeállította Demény Pirooska. Kriterion Könyvkiadó, București, 1989. 202 l.

Olykor csak találgatni lehet, hogy a magyar néprajzi gyűjtések megoszlásában föl-lelhető egyenetlenségeknek milyen okai vannak. A nyelvterület peremén fekvő Gyergyói-medence viszonylagos elszigeteltsége, székely lakossága, sőt táji szépségei vonzhatták volna a gyűjtőket, de nem így történt. Sem gazdag népköltési gyűjtemény, sem rendszeres, minden területre kiterjedő tájmonográfia nem készült Gyergyóban. Albert Ernő munkája elsősorban éppen ezért érdemel kiemelt figyelmet. Énekese Ditróban élt, 1874-ben született, 1973-ban hunyt el. Szaktudományi „műfaja” szerint egyetlen énekes teljes repertoárját közli. Albert Ernő két szempontból is viszonylag későn talált rá Ádám Joákimnéra. A ditrói parsztasszony találkozásuk idején már közelebb járt 100. életéhez, mint a 90-hez. Szinte hihetetlen, hogy rövid idő alatt ebben az életkorban ily pompás gyűjteményt tudott tőle lejegyezni. Több szép klasszikus balladaszöveget, több változatban, nagyszámú lírai dalt és egy rövid mesét, összesen 85 darabot. Többnek a dallamát is közli. Sajnos – ez a másik szempont –, amikor erre sor került, a magyar nyelvterületen, így nyilván Gyergyóban is már erősen megkopott a hagyományosnak mondható folklórkutatás. Ádám Joákimné kiadott anyaga a korábbi mulasztásokat csak nagyon kicsiny hányadban pótolja, és arról tanúskodik, mit találtak volna a gyűjtők, ha idejében kezdenek dolgozni.

A terjedelmes bevezető tanulmány első fejezete részletesen számba veszi a gyergyói folklórgyűjtés szórványos és töredékes előzményeit. Ezután az énekes életrajzáról és életkörülményeiről, alkotói tulajdonságairól, majd a gyűjtemény szöveges és dallamré-

szének jellemző jegyeiről, értékeiről olvashatunk. Albert Ernő igen részletes jegyzéket készített. A kiterjedt irodalomjegyzék tanúsítja, hogy átnézett minden hozzáférhető nyomtatott folklórközlést, mellyel Ádám Joákimné szövegei kapcsolatba hozhatók. Ez a munka sokat segíthet azoknak, akik a magyar, közelebről az erdélyi, még inkább a székelyföldi folklór összehasonlító vizsgálatával és magának a népköltészetnek az „életével” a jövőben foglalkozni kívánnak.

Kósa László

Géczi Lajos: Ungi népmesék és mondák.

Akadémiai Kiadó–Madách Könyvkiadó, Budapest–Pozsony 1989, 611 l., 14 oldal képmelléklet. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIII.)

Az első világháborút követő határrendezés során Csehszlovákiához került magyar tájegységek néprajzi kutatása talán a leglassabban az Ung–Labore–Latorca-háromszög térségében található, Ung-vidék néven közismert falvak esetében indult meg (a nevezés mesterséges, s a hatvanas-hetvenes években az ott élő magyar értelmiségiek keresztelték el a zömében a történeti Ung megye Nagykaposi járásához tartozó, alig több mint másfél tucatnyi települést).

A térség néprajzi kutatástörténetében bizonyos szempontból áttörésnek tekinthető az 1984-ben a pozsonyi Madách Könyvkiadó gondozásában megjelent Új Mindenes Gyűjtemény harmadik, tematikus száma, amely éppen e tájegység népi kultúrájához volt hivatott, helyi amatőr gyűjtők munkájának eredményeként adalékokkal szolgálni – sajnos meglehetősen alacsony szakmai színvonalon. Nagyjából ugyanebben az időben kezdte e vidéket látogatni a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékéhez kapcsolódó néprajzkutatók egy csoportja. A néhány esztendőn át tartó kutatási program eredménye néhány tanulmány, illetve a Csemadok Központi Bizottsága sokszorosított eljárással készült kiadványának, A Néprajzi Közléseknek ötödik kötete (*Néprajzi tanulmányok az Ung-vidékről*. Szerk.: Kaprálik Zsuzsanna és D. Varga László. Pozsony, 1989). Ez viszont eredendően nem publikálásra szánt kutatási beszámolókat tartalmaz, tehát tudományos szempontú felhasználhatósága meglehetősen korlátozott.

Nagyjából ezen előzmények után látott napvilágot a budapesti Akadémiai Kiadó és a pozsonyi Madách Könyvkiadó példaértékű közös vállalkozása eredményeként, az Új Népköltési Gyűjtemény XXIII. köteteként Géczi Lajos ungi mese- és mondagyűjtése. A kötethez terjedelmes bevezető tanulmányt maga a gyűjtő írt. Itt a tájegység történeti, néprajzi jellemzése mellett a gyűjtés körülményeiről, a mesélési alkalmakról, a mesélők életrajzi adatairól olvashatunk. A kötetben közölt népköltészeti szövegek jellemzésére, nyelvezetének elemzésére is kísérletet tesz a szerző. A gyűjteményhez összehasonlító adatokat, analógiákat tartalmazó jegyzeteket és típusmutatókat Dömötör Ákos készített,

s ez a kötet végén kapott elhelyezést. Mindezt tájszójegyzék és helynévmutató egészíti ki.

Maga a törzsszöveg hét nagyobb egységbe sorolódik: az elsőt nyolcvan tündérmese alkotja, majd hét legendamese folytatja a sort. Ezt követik a novellamesék (15 Mátyás-történet és 8 egyéb novellamese) és a tréfás mesék (összesen 45 darab). Végül tíz állatmese, tizennégy történeti- és húsz hiedelemmonda zárja a sort.

A gyűjtemény gazdag népköltészeti anyagról tanúskodik, s publikálásával az Ungvidék népköltészeti kutatottsága egy csapásra a szlovákiai magyar tájegységek élvonalába került.

Liszka József

Gömör néprajza XVII.

Szerkesztette Ujváry Zoltán. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1989. 176 l.

„A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének hallgatói gyűjtőmunkájukat 1979 óta végzik a gömöri falvakban. Célunk kettős: a leendő etnográfusok a helyszíni gyűjtések folyamán kellő gyakorlatot szerezzenek az ún. terepmunkában, elsajátítsák mindazokat az ismereteket, amelyek nélkülözhetetlenek részint a recens hagyomány feltárásához, részint a megfelelő összefüggések felismeréséhez. A másik cél: minél nagyobb anyagot összegyűjteni Gömör népi kultúrájából egy majdani szintézis forrásul és alapjául” – írja az előszóban Ujváry Zoltán a szóbanforgó kutatási program szellemi atyja, irányítója, a hasonnevű kiadványsorozat létrehozója, jelen kötet szerkesztője. Nos, e kutatási program részeként az egyetemi hallgatók a mai Magyarország területén maradt, egykori gömöri település, Ragály néprajzi monográfiája elkészítésén is fáradoztak, s a jelen kötet e monográfiához készült előtanulmányok legjobbjaiból ad válogatást.

Mogyorósi Sándor *Gazdasági élethez kötődő szokások és hiedelmek Ragályon* című tanulmányában az 1984–1986 között végzett terepmunkájának eredményeit adja közre. Rövid bevezetője után, amelyben nagy vonalakban értékeli anyagát, konkrét példatár segítségével mutatja be eredményeit. Ezt négy nagyobb egységbe sorolva (Földművelés, Állattartás, Időjárás, Szentelmények) teszi meg. Az első két egységet a naptári ünnepekhez kötődő szokások és hiedelmek bemutatásával kezdi, majd a munkaalkalmakhoz kapcsolódó hiedelmeket, illetve szokásokat mutatja be. Az állattartással kapcsolatban szól a mitikus lényekről (rontó személyek szerepe, a rontás elhárítása, gyógyítók stb.), valamint a naptárhoz kötődő, illetve nem kötődő szokásokról. Az időjárás-előrejelzéssel kapcsolatban bemutatja az állatok viselkedése alapján történő következtetéseket épp-

úgy, mint a hosszútávú előrejelzéseket, valamint az időjárás befolyásolására alkalmas praktikákat. Végezetül röviden szól a szentelmények (szenteltvíz, szentelt búza, barka stb.) szerepéről a gazdasági életben is.

Lipták Rita *Házasságkötés szokásköre Ragályon* című dolgozatában az ismerkedés, udvarlás fázisával kezdve, a lakodalom másnapján történő mulatozással bezárólag, alapos részletességgel, a társadalmi szempontokra, időbeli változásokra is odafigyelve mutatja be témáját. Gyakorlatilag századunk elejétől napjainkig kíséri nyomon a szokáskör alakulását, s befejezésül eredményei értékelésére, értelmezésére is kísérletet tesz.

Vasváry Anna Mária *Táncalkalmak Ragályon* című dolgozata azon táncalkalmakat mutatja be, ahol „a tánc szerepe elsődleges; a táncalkalom a tánc kedvéért jött létre”. Így az anyag döntő hányada a bálokról nyújt képet. Először azonban a táncéletben érvényesülő közösségi szempontokkal (kor, nemek, településrend, felekezetek, társadalmi osztályok szerinti tagolódás), valamint a tánc hagyományozódásának formáit mutatja be. Ezt követően a táncalkalmak ismertetése következik, kitérve szintén bizonyos társadalmi szempontokra, a viselet, a bálokon fogyasztott ételek stb. bemutatására is.

Petrovszki Ildikó *Társasmunkák Ragályon* című munkájában a cséplés, aratás-hordás, kukoricafosztás, sertésvágás, kendermunkák-fonó elsődlegesen társadalom-néprajzi szempontú szemlét adja, bár olykor az egyes munkafolyamatok leírására is kitér.

Tarr Ilona *Kendermunkák Ragályon* című dolgozata a téma alapos leírását adja, miközben igen gazdag néprajzi gyűjtést, változásvizsgálatokat is tartalmaz. Táblázataiból, amelyek az egyes generációk ismereteit tükrözik vissza, tanulságosan nyomon követhető az a kikopási folyamat, amelynek eredményeként először a munkafolyamat, tárgy ismerete kopik ki a tudatból, majd maga a kifejezés is.

Liszka József

Gunda Béla: A rostaforgató asszony.

Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest 1989, 309 l.

A kötet Gunda Béla tizennégy teljesen új, illetve eleddig kötetben, magyarul meg nem jelent, e gyűjtemény számára azonban kiegészített és átdolgozott tanulmányát tartalmazza. Az írások zöme (és erre utal a kötet címe is) a népi hitvilág körébe vágó problémákat boncolgat, s ezeket egészíti ki, a szemléletmódot illetően ezekhez kapcsolódik néhány, az általános kulturális, néprajzi folyamatokat is magyarázni kívánó dolgozat. A gyűjteményt Gunda Béla önéletrajzi vallomása, illetve bőséges, annotált irodalomjegyzék egészíti ki.

„Hiedelmeink, varázslataink kutatása során észre sem vesszük, hogy már a latin világban járunk, spanyol pásztorok, skót parasztok varázsigéihez hasonlókat hallunk. Természetesen néha kelet felé is tekinthetünk, de a magyar hiedelem- és szokásvilág, mint egész műveltségünk, európaiságunkat tükrözi. A honfoglalással, a kereszténység felvételével eljegyeztük magunkat Európával, s annak pogány hagyományával is.

A hiedelmek, szokások – variánsaik sokszínűségével – szinte népektől népekig láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, s ez a lánc behálózza Európát” – írja bevezető gondolatai sorában, és az ezek után sorjázó dolgozatok gyakorlatilag mind ezt a tételét hivatottak bizonyítani. Arról (is) szólnak, hogy az egyes kultúrák (mint amilyen a címadó dolgozat által bőséges adatanyag felvonultatásával tárgyalt rostaforgatás hiedelmé-szokása) milyen úton-módon juthattak el a magyar fálvak népéhez, jórészt nyugati forrásokból: „Talán nem is egy időben, nem ugyanabból az irányból, hanem különböző geográfiai és művelődési mezgyéken. Feltételezhető, hogy elterjedését elősegítették Nyugaton járt tanítók, lelkészek, diákok, vándor szita- és rostaárusok (a lengyel Lublin környékéről jól ismerjük őket), javasok, csavargók, búcsújárók, valamint kézíratos és nyomtatott varázskönyvek, amelyek több nemzedéken át öröklődtek, s kézzel jártak”.

Ugyanílyen, gazdag magyar adatanyagot felvonultató, bőséges európai analógiákat bemutató, a korai kézíratos és nyomtatott (szak)könyvek fontos szerepét kiemelő módszerrel foglalkozik a varázsló méhészekkel, a mágikus jószágőrzéssel, a virágzó páfránnyal, a visszafelé való számláláson alapuló varázsigéink múltjával, vajvarázsló énekekkel stb. is.

A kötet dolgozatainak másik csoportja, amelynek témája már nem a szűken értelmezett hitvilág, szintén hasonló módon van felépítve: tanulságos párhuzamokat említ például falucsúfolóink bemutatása során vagy a népművészet lényegének keresésekor is. *A világjáró vengerecek* és a *Két nép vándorai* című tanulmányok pedig azoknak a csatornáknak a lehetséges formáit tárják fel, amelyeken keresztül az egyes kultúrák eljuthattak a magyar nép mindennapi gyakorlatába is.

Ismét reneszánszát élő témája a magyar kultúrhistoriának a *Mi a magyar?* kérdésköre. Viski Károly és társai után most Gunda Béla is megkísérli a válaszadást – néprajzi aspektusból. Ahogy Viskinek a Szekfű Gyula által szerkesztett és 1939-ben megjelent *Mi a magyar?* című kötetben napvilágot látott kísérlete sem meggyőző számomra, ugyanúgy nem az Gundáé sem. Valószínűleg nem is lehet erre egy szaktudomány módszerei, eredményei nyomán kielégítő választ adni, illetve ez a válasz mindig változni-alakulni fog (ugyanúgy, ahogy maga a kultúra és maga a magyarság is változik, alakul). Gunda Unamunót idézi bevezetőjében: „Ha egy ember sohasem mond ellent önmagának, annak az az oka, hogy valójában sohasem mond semmit”. Nos, nyilvánvaló, ha Viski Károly élne, azóta már százszor átdolgozta, kiegészítette volna 1939-es mondanóját és Gunda Béla ugyanezt tenné szóbanforgó kísérletével. Hiszen lényegében ezt

teszi ebben a kötetben is. Változatokat közöl (általában egy rész téma segítségével) ugyanarra a témára: kultúránk milyen elemekből tevődik össze, ezeket honnan vettük, tehát arra, hogy voltaképpen mi a magyar?

Liszka József

Hajnalpelika. Rozsályi népmesék.

A meséket gyűjtötte, a kísérő tanulmányt írta, a szómagyarázatokat és a megjegyzéseket a mesékhez készítette Béres András. Szerkesztette Kovács Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 267 l. (Mesék, mondák, történetek)

A színes borító és az illusztrációk sejtetik, hogy a kötet gyermek olvasókra számít, bár erről semmiféle szerkesztői vagy gyűjtői megjegyzés nem tájékoztat. Maguk a mesék a Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XII. kötetében (1967) már megjelentek, és úgy látszik, átdolgozás nélkül, tehát nem gyerekek korosztályi sajátosságaihoz „igazítva” láttak újra napvilágot. Tudományos igényességet jelentenek a jegyzetek és a megadott nemzetközi mesekatalógus-számok. A kísérő tanulmány viszont nélkülöz bármiféle szaktudományi igényt. Gyermekeknek részint érthetetlen, részint unalmas, felnőttek szemével olvasva az ismeretterjesztés alsó szintjét sem éri el. A gyűjtő 1948-tól kezdte lejegyezni szülőfalujában (Szatmár megye) a közölt szövegeket magyaroktól és magyarul beszélő cigányoktól. Beszámolójának tanulsága szerint akkor még élt a községben a mesemondás tradicionális szokása. A 46 szöveg a következő csoportosításban található a kötetben: tündérmesék, hősmesék; legendamesék; novellamesék; tréfás mesék; állatmesék.

K. L.

Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból.

Közléteszi Vöő Gabriella. Kriterion Könyvkiadó, Bucuresti, 1989. 315 l.

Vöő Gabriella kötete a romániai magyar folklórból való közmondások gyűjteménye. Tartalma 5662 közmondás-típus, illetőleg közmondás-változat. Kötete két részből áll: Bevezető és Közmondások (címen maga a gyűjtemény). Függetlésként szerepel még A kiadásról című rész és a Szómutató.

A Bevezetőből a kutatások, vizsgálatok szempontjait, eredményeit ismerhetjük meg: előzmények, célkitűzések, valamint kommunikációelméleti, szemiotikai nézőpontok, a romániai magyar szóláselméleti kutatások eredményei, továbbá a közmondás fogalmá-

nak meghatározása és elhatárolása, a közmondás mint frazeológiai egység, logikai és szemantikai alapok, a közmondások logikai struktúrája, a közmondások funkciói.

A kiadásról című rövid fejezetből megtudjuk, hogy a kötetében közzétett közmondás-gyűjtemény forrása egyrészt a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központjának Etnológiai Archívumában levő magyar gyűjtemény, másrészt pedig a különböző helyeken közölt folklórgyűjtemények közmondásanyaga. Az archívumbeli közmondás anyag nagyobbik része Faragó József irányításával szervezett pályázatos gyűjtés eredménye.

Magáról a közölt gazdag közmondástárról annyit még el kell mondanunk, hogy Vöő Gabriella kiegészítésként néhány állandósult formájú szólást is idevont, amelyek szerkezetük, formájuk szerint közel állnak a közmondásokhoz. Gyűjteményébe beiktatott továbbá a pályázók részéről közmondásként beküldött szállóigéket is. A közlés rendje a következő. Alapja a közmondások kulcsszavai, amelyek ábécérendben olvashatók. Mindegyik betűn belül a típusokat számmal jelöli, a változatokat az ábécé kisbetűivel. A zárójelben szereplő szám azt mutatja, hogy a teljes anyagban hányszor fordul elő. Például: a Zs betűn belül a *zsákbamacska* címszó alatt: 17. Ne árulj zsákbamacskát. (5)
a) Ne végy zsákbamacskát. (1)

A közölt gazdag és értékes anyag Vöő Gabriella idevágó munkásságának nagy érdeme, és egyben sokatmondó bizonyítéka annak, hogy mennyire gazdag, milyen nagy értéket jelentő kincsestar a folklór közmondásanyaga.

Szabó Zoltán

Jankó János: A milleniumi falu.

Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta Szemkeő Endre. Budapest, 1989. 180 l. (Series historica ethnographiae. A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata 1.)

A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti sorozatának (Selmeczi Kovács Attila sorozatszerkesztő bábáskodása mellett) első darabja, stílszerűen a Néprajzi Múzeum megalkakulása, megizmosodása szempontjából oly fontos milleniumi néprajzi falu Jankó János általi előkészítő munkálatainak dokumentumait adja közre.

Mint ismeretes, az ezredéves kiállítás megrendezése előtt a magyar néprajzi muzeológia „csúcs-intézménye” a Magyar Nemzeti Múzeum 1872-ben, Xantus János vezetése alatt önállósodott Néprajzi Osztálya volt. A milleniumi kiállítás megvalósulásának ötlete nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a teljesen önálló Néprajzi Múzeumot ennek az ezredéves kiállításnak kell majd megteremtenie. Ezért az akkor már idős Xantus János helyébe 1893 decemberében a Néprajzi Osztály élére Jankó Jánost nevezték ki, akire ez az új tisztség két fontos feladatot rótt: egyrészt a néprajzi gyűjtemény folyama-

tos fejlesztését, másrészt a millenniumi kiállítás néprajzi részlegének az előkészítését, az anyaggyűjtésben való aktív részvételét.

Programját már 1893 decemberére kidolgozta, s mivel rá kellett döbennie, hogy Magyarország népi építészetét senki nem ismeri itthon, az egész ország területére kiterjedő, arányos és szisztematikus kutatási-gyűjtési programot javasolt. Olyant, amely minden típust, nemzetiségi csoportot magába foglalt. Így összesen 31 megyét javasolt, s ezektől egy-egy ház felépítésére kapott ígéretet (ezzel szemben a valóságban 23 megye 24 háza készült el az ezredéves kiállításra). Jankó a felépítendő házak dokumentációjának elkészítése mellett tárgygyűjtéssel is foglalkozott és a viselet dokumentálására is törekedett (másfél év alatt megduplázta a Néprajzi Osztály tárgygyűjteményét). A szóbanforgó kötet Jankó János kiszállásairól készült jelentések és a népi építészet kiemelt objektumairól készült dokumentációs rajzok hasonmásait adja közre, nagy szolgálatot téve ezzel napjaink építészet-kutatóinak is.

Liszka József

Kocsis Rózsi: Megszépült szegénység. Vallomás a gyermekkorról.

Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Nagy Olga. Kriterion Könyvkiadó, București, 1988. 283 l.

A mezőségi Szék folklóráját és társadalmát kutató Nagy Olga közel két évtizeddel ezelőtt feltűnést keltett fölfedezettje, a kiváló epikus tehetség Győri Klára életrajzának közzétételével (*Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest, 1975). Az időközben alaposan szaporodott, kinyomtatott falusi-paraszti önéletrajzok sorában Kocsis Rózsi munkája és egyénisége nem kevésbé figyelemreméltó, jóllehet több vonásában rendhagyó: szerzője ugyan széki születésű, de a 80-as évek elején, az írásmű papírra vetésekor már húsz éve szamosújvári lakos és üveggyári munkás. Élményanyaga viszont egyöntetűen gyermekkorának szegényparaszti világából való. A munka nem összefüggő önéletrajz, hanem elbeszélésfüzér. Azonban nem fiktív novellákat olvashatunk, hanem önéletrajzi részletek külön egységekként való megjelenítéseit, melyeket a szerző személye, családtagjainak és ismeretségének azonossága fűz össze. Nagyobb részben a széki élet tölti ki a kötetet, kisebb részben a városba cselédnek szegődő fiatal leány élményeinek leírása. Az ábrázolás nem idealizáló, de a kötet cím pontosan jelzi, hogy a gyermekkor minden súlyos nélkülözése és megpróbáltatása ellenére megszépül az idősödő szerző emlékezőse során. A történetek hitelesek, a szövegmondó pontosan ragadja meg a lélektani helyzeteket. – megjegyzésre érdemes, hogy a könyv a Ceaușescu-korszak utolsó szakaszában jelent meg, amikor már ritkán adtak ki Romániában magyar könyvet, és azt is szegényes külsővel, a helységneveket pedig írni.

Kósa László

Korompay Bertalan: Finn nyomokon. Folklor, néprajz, irodalom. I-II.
A szerző saját kiadása. Budapest, 1989. 438, 481 l.

„Kutatásaim középpontjában az összehasonlító folklor és néprajz, az irodalomtörténet és a nyelvtudomány áll, s az összehasonlítás fő területe az a finnugor távlat, amelynek megismerése és megismertetése egyaránt megkívánja e tudományos diszciplínák elemző alkalmazását. 60 év munkáját összefoglaló tanulmányválogatásom nagyobbik része kiadatlan, s a már publikált anyag egyharmada is külföldi folyóiratokban jelent meg, jórészt Finnországban. Itthoni megjelentetésükre mindeddig nem kerülhetett sor.”

Azért idéztük a könyv hátsó borítólapján olvasható szerzői bemutatkozást, mert tömören és hitelesen összefoglalja, amit mindenképpen el kell mondania egy ismertetésnek. Az, hogy Korompay Bertalan neve mit jelentett az elmúlt fél évszázad magyar néprajzában, inkább csak sejthető, mint megtudható ezekből a sorokból. Valószínűleg ő volt az utolsó kutató, aki még hitt a finnugor néprajzban, s többször megkísérelte, hogy aktualizálással bizonyítsa létjogosultságát.

Ennek a törekvésnek több itt közölt írása a tanúbizonysága. Ettől nem választható el vonzalma a finn néprajzi kutatásokhoz, egyszersmind a magyar–finn néprajzkutatói kapcsolatok történetéhez. Mindazokról írt hosszabb-rövidebb értékelést vagy megemlékezést, akiket elődeinek vallott. Dolgozataiból ez a kutatástörténeti kapcsolat híven követhető személyének színre lépéséig, ugyanis munkásságával párhuzamosan ez a nagymúltú hagyomány elágazott, és tőle eltérően is létezett, létezik ma is. Az elválásnak legfőbb oka az volt, hogy Korompay Bertalan kitarzott annál az összehasonlító módszernél, mely az elmúlt századfordulón és századelőn virágzott, s melynek később egyre kevesebb követője akadt. Innen eredt a finnugor néprajz iránti vonzalma is. Onála a kutatás középpontjában mindvégig a motívum, a hatás-kölcsönhatás, a kapcsolat állt. Utóbb a magyarországi folklorisztika különböző újabb irányait és próbálkozásait ebből a szemszögből bírálta. Az 1960-as években – előbb és később is – különösen sok visszautasításban volt része, amikor hazai néprajzi fórumokon publikálni szeretett volna. Így folyamodott rendszeresen régi finn kapcsolataihoz és finnországi megjelenéshez. Idehaza pedig főleg nyelvtudományi folyóiratokban jutott nyilvánossághoz, miután az általa művelt összehasonlító néprajz szoros kapcsolatot tartott a hasonló eredetű összehasonlító nyelvtudománnyal és irodalomtudománnyal. Néprajzi dolgozatai az említett kutatástörténeti vázlatok és számba vevő tanulmányok mellett a folklor számos területére (epika, líra, néphit, népszokások) kiterjedtek, sőt a nyelvészettel kombinált tárgyi néprajz is terrénuma volt. Erénye az apró részletek kikutatása, az adatok filológiai gondosságú felderítése, gondolati összefüggésekre viszont alig fordított figyelmet.

A publikációs kudarcok az akkor majdnem kizárólagosan Ortutay Gyula egyszemélyű vezetése és képvisellete alatt levő magyar néprajzból való csaknem kiszorulásához vezettek. Nézeteit több éven át sajátos formában hozta a nyilvánosság tudomására. *Bertelaki Figyelő* címmel saját maga írt és szerkesztett, sokszorosított és terjesztett kéziratot, melyben a magyarországi folklorisztikát következetesen bírálta.

Ezekből a cikkekéből kerekedett ki, ezekre a cikkekre alapult a kétkötetes gyűjtemény záró darabja, egy nagy terjedelmű kritikai szemle a második világháború utáni magyar folklorisztikáról. Az apró fejezetekre bontás némileg nehezíti olvasását és így jól áttekinthető, szilárd szerkezete sincs, de számos találó megállapítást olvashatunk benne. Ortutayról írt kritikája – elismerve tudományszervezési érdemeit – határozott és megalapozott, a tudomány és politika keveredését tekintve talán még visszafogott is. Igazsága mellett azonban meg kell állapítani, hogy az, amit az Ortutay nevéhez fűződő folklórkutatások módszere helyett ajánl – mint előbb utaltunk rá –, a tudományfejlődésben jóval korábban meghaladtá vált.

A köteteket az egyes írások lelőhelyének, keletkezésének jegyzéke, a szerző személyi bibliográfiája, valamint német, orosz és finn összefoglalók és tartalomjegyzékek zárják.

Kósa László

Kós Károly: Erdély népi építésze.

Szerkesztette Balassa M. Iván. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. 335 l.

A kötet tartalma reprezentatív válogatás az etnográfus Kós Károly legjellemzőbb kutatási területével, a népi építkezéssel foglalkozó írásokból. Címe kissé megtévesztő, hiszen a történeti és néprajzi Erdély-fogalom határain belüli vidékkel csupán a tanulmányok egy része foglalkozik. Míg a Tiszántúl és Erdély határán elhelyezkedő Szilágy-ság hovatartozása vitatható, a szatmári Avas és a bihari Fekete-Körös völgy legfeljebb az újabbkori, pontatlan, politikai fogalom szerint Erdély. Végül a moldvai csángó, az észak-moldvai és olténiai tanulmányok semmiféle erdélyi fogalomba sem vonhatók be.

A kötet tartalmát legpontosabban az fejezi ki, hogy Kós Károly néprajzi munkásságának terepe a mai Románia területe. A közreadott tanulmányok között egy, a Mezőséget bemutató, még sosem látott napvilágot, a többi a szerző gyűjteményes köteteiben vagy táji monográfiáiban már olvasható volt. Ez a mezőségi dolgozat eddig „hiányzó láncszemként” köti össze Kós Károly kalotaszegi és Kis-Küküllő menti tanulmányait a kászoni székely és moldvai magyar tanulmányaival. Így teljes ívben föltárul a magyar nyelvterület keletei részének népi építkezése.

Kós Károly írásainak értéke a leíró tárgyi néprajzi információgazdagsága és a szerző saját kezűleg készített szemléletes rajzainak sora.

K. L.

Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989. 333 l.

A szerző hiánypótló munkájában a magyar néprajz régen várt tudománytörténeti összefoglalására, értékelésére vállalkozott. Az eddigi, ritkának ugyan nem mondható kutatástörténeti áttekintésekkel, részletértékelésekkel szemben Kósa László a magyarországi néprajzi érdeklődést kiváltó eszmeáramlatokat, majd a szaktudományos kutatók, tudományszerveződések bölcseleti, elméleti mozgatórugóit keresi. Azokat az eszmeáramlatokat tehát, amelyek a mindenkori néprajzi tevékenységet megmozgatták, illetve azokat a hatásokat, amelyeket a néprajzkutatás eredményei gyakoroltak a mindenkori közgondolkodásra. A fentiek minél árnyaltabb bemutatása érdekében anyagát hat nagyobb egységbe rendezve mutatja be.

Először, bevezetésként néhány terminológiai (tudománytörténet és kutatástörténet), valamint gyakorlati-módszertani kérdést tisztáz, a magyar néprajztudomány-történetírás történetét vázolja.

A második fejezetben az előzményekkel ismerkedhet meg az olvasó: az egyes útleírások, országleírások néprajzi vonatkozásaitól kezdve a statisztikai munkákon keresztül egész a parasztság tudományos (igaz, a maga korában nem a mai értelemben vett néprajztudományi indíttatású) tanulmányozásának a kezdeteiig, Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely munkássága tükrében. A szerző itt szól a népi kultúra emlékeiről is a régi magyar irodalomban.

A következő fejezet a romantika korát (1817–1872) tárgyalja. A folklorisztika és az etnográfia kezdeteinek a bemutatása mellett Kósa külön szól az ősvalláskutatásról (ezen belül is elsősorban Ipolyi Arnold munkásságáról), valamint a népköltészet és műköltészet korabeli viszonyáról.

A negyedik, legterjedelmesebb fejezet a pozitívizmus korszakát (1872–1933) tárgyalva lényegében a folklorisztika és etnográfia önálló tudománnyá válását, megismosodását vázolja, bemutatja a tudományos intézményrendszer fokozatos kialakulását. Ebben a fejezetben kap helyet a népzene kutatás nagyjainak, Bartók és Kodály munkásságának elemzése, valamint a Róheim Géza képviselte pszichoanalitikus etnológia bemutatása. A fejezet a korszakot záró nagy összefoglalás, *A magyarság néprajza* értékelésével zárul.

Ezt követően a néprajzot mint nemzeti tudományt mutatja be a szerző az 1933–1949 közötti időszakban. Itt elsősorban a néprajz és a falukutató mozgalmak, illetve a szociográfia érintkezési pontjairól, valamint a kutatások elméleti, ágazati rétegződéséről, kiterjedéséről van szó.

Az utolsó fejezetben a jelenkori magyar néprajz (1949-től az 1980-as évek elejéig tartó időszakot érti alatta a szerző) fő jellemzőit mutatja be vázlatosan, majd befejezésül (A magyar néprajz válaszut előtt) a tudományszak továbbfejlődésének lehetséges irányait veszi számba.

A kötetet a további kutatásokat elősegítő jegyzetanyag, bőséges irodalomjegyzék és jól használható névmutató egészíti ki.

Liszka József

Kósa László: A Magyar Néprajzi Társaság története. 1889–1989.

Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1989. 132 l. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára 7.)

A Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának századik évfordulójára készült el ez a maga nemében egyedülálló, hiánypótló munka. A szerző széleskörű tudománytörténeti kutatási eredményeire támaszkodva most a néprajz – mint tudományos diszciplína – történetéből részben kihásítva, a Társaság mint önálló szervezeti egység, tudomány-szervezési, szakmai érdekvédelmi orgánium létrejöttéről, fejlődéséről rajzol plasztikus képet. Témáját, jól áttekinthetően, öt fejezetre tagolva tárgyalja.

Először a társadalmi háttérről, a különféle szakmai és rokontudományi előzményekről, kezdeményezésekről szól röviden, nem feledkezve meg más európai nemzetek hasonló szervezeteinek összehasonlítási alapul szolgáló, érintőleges bemutatásáról sem. A következő, jóval terjedelmesebb fejezetben (amely az 1887–1892 közötti időszakot öleli fel) a Magyarországi Néprajzi Társaság megalapításának konkrét szervezési előkészületeit, megalakulását, majd a szervezeti életben azt követő válságos időszakot, az újjászervezési kísérleteket, eredményeket mutatja be. A szerző a továbbiakban három részre tagoltan lényegében a tudományos életre is visszaható nagy politikátörténeti fordulatokhoz, időhatárokhoz igazodva (1893–1920; 1920–1948; 1949–1989) tárgyalja a Társaság működését, az azt befolyásoló külső eseményeket, személyes erőfeszítéseket.

A munka utolsó harmada a téma (kiaknázott és még – bizonyos részeredmények fi-nomításának a reményében – kutatandó) forrásairól szól, illetve függeléként a Magyar Néprajzi Társaság legutolsó tisztikarának személyi összetételéről, a különböző, a Társaság által alapított és adományozott tudományos elismerések, díjak kitüntetettjeiről, a rendes és tiszteleti tagokról nyújt tájékoztatást. Képmellékletként a Társaság eddigi védnökeinek és elnökeinek portréi egészítik ki a kötetet.

Kósa László könyve nemcsak a magyar néprajzi élet története ismeretéhez alapvető fontosságú, hanem a különböző magyarországi szakmai-, tudományos társaságok múltjának feltérképezéséhez, az általános tendenciák felismeréséhez (adatszerű, de legfőképpen módszertani) hozzájárulást is jelent.

Liszka József

Madar Ilona: Fejezetek Zoboralja társadalomrajzához.
 Debrecen 1989, 141 l. (Folklór és Etnográfia 51)

A szerző több mint kéthónapos terepmunkája eredményeként a zoboralji magyar nyelvsziget falvai népi társadalmának tagozódását, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó szokásanyagot mutatja be. Vizsgálódása időbeli határait a századforduló, illetve a második világháborút követő alapvető társadalmi-gazdasági változások jelzik. Azt az időszakot mutatja tehát be, amelyet recens kutatások segítségével ma még kényelmesen rekonstruálni lehet. S bár saját terepmunkájának eredményeit a vonatkozó szakirodalom bevonásával is kiegészítette, rekonstrukciója mégis meglehetősen haloványra sikeredett.

A kötetet rövid előszó nyitja, amelyben a szerző vázlatosan bemutatja a vizsgált népcsoportra (amely az egész zoboralji magyar nyelvsziget tizennégy faluját foglalja magába) vonatkozó történeti-statisztikai adatok egy elhanyagolhatóan kisszámú töredékét, valamint néhány olyan társadalomnéprajzi megállapítást közöl, amelyek egy része a következőkben bővebb kifejtésre is kerül, illetve a tartalomjegyzékből is kiolvasható.

A következő fejezetben a falvakon belül, különböző szempontok szerint kitapintható társadalmi csoportokkal foglalkozik. Meglehetősen plasztikus képet kapunk a családról és rokonságról éppúgy, mint a különböző korcsoportokról, illetve szervezetek, társulatok, előljárárság szerepéről, az egyház és vallás társadalmi kihatásairól, vallási társulatról egyaránt. Ebben a fejezetben foglalkozik, számomra meglehetősen nehezen indokolható módon az úrnapi szokásokkal is.

Ezt követi az emberélet főbb állomásait (a születést, házasságot és temetést) elsősorban társadalomnéprajzi szempontból bemutató fejezet, majd a kalendáris ünnepek szemléje következik.

Egy rövid fejezet, Vasárnapok és hétköznapok címen a különféle ünnep- és hétköznapoknak, a hét napjainak az emberi életre való kihatásai hiedelmeivel, társadalmi konvencióival foglalkozik, majd egy még rövidebb befejezésben inkább csak jelzésszerűen kísérli meg a szerző anyagát értékelni, az egyetemes magyar anyagban elhelyezni.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet legfőbb hozadéka az a társadalomnéprajzi recens anyag, amelyből ezideig, más szerzők tollából meglehetősen kevés került publikálásra. A szokásanyagok leírása, mégha elsődlegesen társadalomnéprajzi ihletettségűek is, Gunda Béla, Kelecsényi József, Kodály Zoltán, Manga János, Morvay Judit, Putz Éva, Ujváry Zoltán és Virti István munkáinak ismeretében már kevesebb újdonsággal szolgálnak.

Liszka József

Medicusi és borbély mesterség

Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest–Szeged, 1989. 675 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez)

A sorozat szerkesztői törekvéseinek célja „... visszavonult vagy már nem élő kutatók gyűjtésének megmentése, több évtizedes fáradságos munkájának hozzáférhetővé tétele”.

A Magyar Országos Levéltárban található Radvánszky család sajkókazai hagyatékában találtak rá a Régi magyar orvosságos könyvek másolatai című kötetre, melynek kiadási tervzetét báró Radvánszky Béla készítette elő. Hagyatékából a XVII. századi orvoslás tudományával foglalkozó részek egy töredéke kerül az olvasó elé. Tervezete „...szoroson beletartozik a *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században* című kötetek családjába...”, s nem tartalmazza tudós szakkönyvek másolatát, inkább olyan munkákat, melyekben „évszázados tapasztalatok halmozódtak fel, ... öröklődtek, hagyományozódtak nemzedékről nemzedékre”.

A sort a Meliusz Péter Herbáriumához kötött recipék másolata *Medicinae variae* címmel nyitja meg, különböző betegségek elleni gyógymódok felsorolásával. A következő két másolatot a lovak orvoslásának tárgyalása hozza közel egymáshoz. Az első munka Máriássy János tollából, a lovak betegségeinek gyógyítása mellett kisebbrészt említi az emberi nyavalyák elleni orvosságokat is. A második, Török János munkája, az 1548 tételt tartalmazó ember-orvoskönyv mellett a lóorvoskönyvet is magába foglalja. Házilag kipróbált recepteket, a háztartásvezetéstől a földművelésig az élet minden területén hasznosítható jó tanácsokat tartalmaznak a következő részek. Ezek sorrendben: Szentgyörgyi János *Testi orvosságok könyve*, Váradi Vásárhelyi István *Kis Patika*, majd Házi patika, *Orvosságos könyvecske*, Révay István *Próbáltós bizonyos orvosságok*, Újhelyi István *Orvosságos könyv Apafi Anna számára*, *Próbált orvosságok*, s a címadó Becskereki Váradi Szabó György *Medicusi és borbély mesterség*.

A kötet második részében a XVII. századi gyógyítás anyagának rendszerezését találjuk gyógyszerek, betegségek szerint, majd felvilágosítást „Némely füveknek hasznairól”, s végül a „megpróbált dolgok”-ról.

Az utolsó évtizedekben intenzív kutatás indult meg a népi gyógyászat területén, és sok esetben sor került a mai népgyógyászati anyag összehasonlítására a XVI–XVII. század orvoslási módszereivel. A kötetben található munkák, a bennük való eligazodás érdekében összeállított jegyzet- és mutatóapparátus minderre lehetőséget adnak.

Danter Izabella

Moldvai csángó-magyar okmánytár, 1467–1706. I–II.

Gyűjtötte és sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Benda Kálmán. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1989. 849 l. (A Magyarságkutatás Könyvtára 1.)

1945 után a moldvai magyarok történetének kutatása politikai okokból szinte teljes mértékben szünetelt. A vonatkozó – jórészt ismeretterjesztő – cikkek vagy a néprajzi és dialektológiai munkák kísérő tanulmányai a korábbi eredményeket foglalták össze, vázlatosan azokra utaltak. A történetírás mai forrásközlő normáinak megfelelően kiadott 142 irat megjelenése ezért különösen nagy jelentőségű. Részint eddig hozzáférhetetlen, részint csonkán vagy hibásan közzétett okmányt, a csángó-magyarok ismeretéhez nélkülözhetetlen dokumentumgyűjteményt tartalmaz a két vaskos kötet. Elkészültét a címnegyedben felsoroltakon kívül még egy jelentékeny csoport történész, levéltáros és az ügyel rokonszenvező érdeklődő segítette.

A kezdő évszám a moldvai magyar telepek életével foglalkozó, folyamatos és részletes följegyzések kezdetét jelöli. Korábban az idevonatkozó adatok szórványosak és töredékesek. A záró évszám II. Rákóczi Ferenc papküldő intézkedésének éve, amit a magyar állami szinten jelentkező gondoskodás első megnyilvánulásának tekinthetünk.

Az okmányokat térképek, hasonmás iratképek, különböző mutatók és jegyzékek egészítik ki. A bevezető tanulmány mellett, hogy értékeli a közreadott anyagot, mely jórészt római katolikus missziókhoz kapcsolódik, mérsékelt, kiegyensúlyozott, a kérdéskörhöz gyakran tapadó szenvedélyeket mellőző hangon íródott, állást foglal kutatás-történeti kérdésekben, beszámol a földrajzi elhelyezkedésről, a lélekszámról, az egyházi és kulturális állapotról, a nyelv helyzetéről.

Kósa László

Moldvai gyűjtés.

Gyűjtötte és lejegyezte Veress Sándor. Szerkesztette Bertlász Melinda és Szalay Olga. Magyar Néprajzi Társaság–Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1989. 421 l. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Új folyam)

A Magyar Népköltési Gyűjtemény, a legpatinásabb magyar folklórszöveg-közlő sorozat 1872-ben indult, de 14 kötet után 1924-ben hosszú időre megszakadt a kiadása. A 14. kötet második részének kihagyva a helyet, ezzel a 16. kötetel, Veress Sándor évtizedekig kéziratban heverő munkájával indult újra a sorozat.

Veress Sándor 1930 nyarán egy hónapot töltött gyűjtőúton hét moldvai községben. Elsőként rögzített fonográffal moldvai magyar dallamokat, s azokat nagy pontossággal lejegyezte, ellátta a szükséges jegyzetekkel. Az ő útjától számíthatjuk a moldvai magyarok modern tudományos igényű néprajzi vizsgálatának kezdetét is. Bár a szükséges hi-

vatalos engedélyekkel, iratokkal rendelkezett, a helyi hatóságok túlkapásai miatt – terve ellenére – nem tudta tovább folytatni munkáját. Az ösztönzést zeneakadémiai tanáraitól, Bartók Bélától és Kodály Zoltántól kapta, a feldolgozás is a „Bartók-rend” figyelembe vételével készült.

Az 1940-es években Veress érdeklődése elkanyarodott a népzene kutatótól, zeneszerzői tevékenysége került előtérbe, majd Svájcban telepedett le, de a kéziratot megőrizte. A kötet ezt, a ma már klasszikusnak minősülő, pótolhatatlanul értékes anyagot tartalmazza. Tudománytörténeti jelentőségét az is fokozza, hogy gondozói a munkát úgy rendezték sajtó alá, hogy nem dolgozták át, nem egészítették ki a jegyzeteket, hanem szöveggondozást végeztek, mutatókat és jegyzékeket készítettek hozzá. Elkészülésének korabeli színvonala, a feldolgozás igényessége mást nem is kívánt. A budapesti Néprajzi Múzeumban használhatóan megőrizték az eredeti fonográfhangereket és a helyszínen készült fényképfelvételeket. Az utóbbiakból 64, eddig jórészt közöletlen kép a kötet külön érdekessége és értéke.

A sajtó alá rendezés és kiadás munkáját a Bernben élő idős Veress Sándor is segítette, a gyűjtemény megjelenését is megérte. Neki köszönhető, hogy a gyűjtőúton vezetett naplója ugyancsak napvilágot látott itt. Ez a kitűnő stílusban írt, találó megfigyeléseket tartalmazó dokumentum izgalmas olvasmány. Tanúskodik a fiatal szakember éles szeméről, összefüggéseket fölfedő figyelméről, kiváló néprajzi érzékéről. Kár, hogy megmagyarázatlan kihagyások csonkítják a szöveget.

A kötet sorszám szerint 134 szöveges dallamot (köztük több balladát), négy furulyadallamot és egy dallam nélküli betlehemes játékot ad közre.

Kósa László

Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében.

A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyaga. Szerkesztette Cseri Miklós, Balassa M. Iván, Viga Gyula. Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Herman Ottó Múzeum, Szentendre–Miskolc, 1989. 362 l.

A kiadvány rövid előszavában Balassa Iván szól röviden a magyar népi építészeti kutatások eredményességének okairól, a népi építkezés iránti érdeklődés kibontakozásának történeti feltételeiről, röviden érintve az eddigi legfontosabb eredményeket és (jelzésszerűen) az elvégzendő feladatokat.

A kiadvány forrásául szolgáló konferencia internacionális és interdiszciplináris is volt egyben. Szót kaptak itt a magyar szakemberek mellett szlovákok (Ján Botík, Sona Kovacevičová), ukránok (Miroslav Sopoliga), csehek (Václav Frolec) is, s a néprajzos szakemberek mellett elsősorban régészek (Alojz Habovstiak, Fodor István és Wolf Mária) és nyelvészek (Udvari István). Az előadások alapvetően a címben is jelzett térség

tágabb környékét érintették földrajzilag, bár hangzottak el referátumok a szlovákiai német telepek építészetéről éppúgy, mint a morva–szlovák–balkáni kapcsolatokról. Főleg a lakóházzal kapcsolatos kérdéseket járták körül a kutatók (izgalmas például Hoffmann Tamás tanulmánya az emeletes parasztházakról, vagy Sona Kovacevičová előadása a „népi és városi” építészet közötti kapcsolatokról, illetve Barabás Jenő gondolatai az innovációs jelenségekről a térség népi építészetében, és Gunda Béla tanulmánya a kulturális áramlatok, a társadalom és etnikum szerepéről a népi építészetben). A gazdasági építmények kutatási eredményeiből is kapunk ízelítőt, elsősorban Paládi-Kovács-Attila, Selmeczi Kovács Attila vagy Petercsák Tivadar előadásai révén.

A szóbanforgó konferencia és a jelen kötet egy nagyszabású és hosszútávúra tervezett vállalkozása a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak. Tájegységről-tájegységre haladva kívánják felmérni a magyar (és szomszédnépi) népi építészeti kutatások eredményeit, és ezáltal kijelölni az elvégzendő feladatokat. Ez az első állomás bizalmat ébreszthet az olvasóban a vállalkozás egész kimenetelét illetően is.

Liszka József

Néprajz a magyar múzeumokban.

Szerkesztette Selmeczi Kovács Attila és Szabó László. Megjelent a Néprajzi Múzeum és a Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság támogatásával. Budapest–Szolnok, 1989. 335 l.

A centenáriumára készülő Magyar Néprajzi Társaság választmányában Dankó Imre vetette föl a kötet tervét, ami némi késéssel meg is jelent a jubileum alkalmából. Tartalmazza a két országos gyűjtőkörű, központi intézmény (budapesti Néprajzi Múzeum, szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum), valamint a trianoni Magyarország vidéki néprajzi gyűjteményeinek a történetét és leírását, a megjelenéskor érvényes megyerendszer beosztásában, összesen 21 szerző 21 tanulmányát.

A hatalmas tárgyi és adattári anyag őrzésén és természetesen a kiállítási tevékenységen kívül a múzeumok tudománytörténeti jelentőségét az adja, hogy a néprajztudomány intézményesülésének kezdeteitől mintegy fél évszázadon keresztül, az 1930-as évekig, a rendszeres egyetemi oktatás és az intézeti munka kialakulásáig kizárólagos műhelyei voltak a hazai néprajzi kutatásoknak. Meg kell jegyezni, hogy mióta ez a differenciálódás megtörtént, a múzeumok nem mindig tudták képviselni azt a súlyt, amit valójában jelentettek a kutatómunkában. Ezen segítendő, a jubiláns Magyar Néprajzi Társaságtól méltányos és szép gesztus volt a kötet elkészítésének ösztönzése.

A szerzők túlnyomórészt az illető megye és a gyűjtemények jó ismerői közül kerültek ki. Bár kaptak egységes, útba igazító szempontokat, feladatukat nem uniformizáltan, gyakran eltérő módon oldották meg. Minden fejezetben olvasható történeti rész és intézménygyűjtemény-leírás, a szempontrendszer alkalmazása azonban változó. Hiszen

a mai megyerendszer nem azonos a kiegyezés kori közigazgatási beosztással, amelyben a gyűjtemények zömét, legalábbis a megyeszékhelyek múzeumainak anyagát megalapozták, és a múzeumokat vagy előzményeiket megszervezték. Nagyon gyakran egy jellegzetes kultúrájú vidék – ami korántsem fedte a megyék kiterjedését – vagy községcsoport tárgyainak gyűjtése indított el múzeumalapítást.

Az egyes fejezeteknek értékes része a katalógusszerű beszámoló, mely az összes, a megye területén található gyűjteményt (a tájházakat) gyűjteményi anyaguk számszerű föltüntetésével együtt tartalmazza. Így a kötet egy adott, s ma már – a 90-es évek elejének változásai miatt – lezártnak tekinthető állapot rögzítése. A jövő kutatástörténeti vizsgálatait mint forrást nem nélkülözhetik.

Kósa László

Néprajzi tanulmányok az Ung-vidékről.

Szerkesztette Kaprálik Zsuzsanna és D. Varga László. A Csemadok Központi Bizottságának kiadványa. Slovenské Pedagogické Nakladateľ'stvo, Bratislava, 1989. 87 l., 28 fénykép. (Néprajzi Közlések V.)

A Csemadok hosszabb ideig szünetelő néprajzi sorozatának ötödik füzeté tizenkét szlovákiai és magyarországi szerző tizenöt írását tartalmazza. Maga a címben jelölt tájfogalom nem hagyományos, a néprajzi kutatások újabb alkotása. Ebben a műben a jelenlegi Szlovákia terebesi járásába egykor betagolt nagykaposi járást fedi. A vidék falvai 1918-ig nagyobb részt Ung vármegyéhez tartoztak, és máig megőrizték magyar etnikai többségüket. Néprajzi ismertségük egészen a legutóbbi időkig igen hiányos volt. Azok a gyűjtőutak, amelyek az 1970-es, 1980-as évek fordulóján érintették a vidéket, éppen ennek a hiánynak az eltüntetését célozták. Néhány részlettanulmány már korábban, a szlovákiai vagy magyarországi sajtóban illetőleg szakfolyóiratokban napvilágot látott.

A Néprajzi Közlések ötödik füzeté mindössze két község, Csicsér és Szirénfalva néprajzáról közöl anyagot. A cikkek a szó szoros értelmében anyagközlések, valójában néprajzi terepmunkák összegzései, értékelésre, elemzésre nem vállalkoznak. Tematikájuk a magyar néprajz hagyományos tárgyfelosztását követi, az anyagi kultúra, a folklór és a társadalomnéprajz egyes területeire terjed ki.

K. L.

Paládi-Kovács Attila: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparüzés a régi Gömörben.

Gömör Néprajza XIV. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 1988, 234 l.

A szerző, aki kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de évtizedek óta kutatja a hagyományos népelet egyes jelenségeit (pl. az emberi erővel történő teherhordást, rétgazdálkodást, pásztorkodást stb.) Gömörben, ebben a tanulmánygyűjteményében elsősorban a régi bányászélettel, valamint az erdővel kapcsolatos foglalkozásokkal (mész- és szénégetés, favágás), illetve az ezekhez a foglalkozásokhoz lazán kapcsolódó árucserkapcsolatokkal, cseregyerek-rendszerrel foglalkozik behatóbban. Saját kutatásait bőszeges történeti-nyelvészeti forrásanyaggal egészíti ki (erről a kötet végéhez csatolt összesített irodalomjegyzék tanúskodik). Az összehasonlító kutatások (amelyek Paládi-Kovács Attilától sem állanak távol!) megsegítésére viszonylag terjedelmes német és szlovák nyelvű összefoglalók zárják a válogatást.

A kötet gyakorlatilag hét tanulmányt tartalmaz, amelyek azonban sem terjedelmileg, sem célkitűzéseiket tekintve nem minősülhetnek egyenrangúnak. Némelyik már-már a vállalt problémakör kismonográfiájának is beillik, mások viszont valamivel vázlatosabbak, s inkább a kutatók figyelmét kívánják felhívni a problémára.

Az első dolgozat (Régi bányászélet Gömörben) rövid történeti visszpillantás után alapvetően a recens adatokra támaszkodva mutatja be tárgyát. A munkafolyamatok és munkaeszközök aprólékos bemutatásán túlmenően foglalkozik a tulajdonviszonyokkal, munkaszervezettel éppúgy, mint a bányászathoz kapcsolódó hiedelmekkel, a bányászok szállásával, táplálkozásával, öltözetével is. Leírásait számtalan rajz és fénykép teszi érthetőbbé és hitelesebbé. Megállapítja, hogy a gömöri bányászok által kialakított sajátos kultúra a magyarok, szlovákok és németek körében gyakorlatilag megegyezik (a szakszókincset pl. a magyarok és a szlovákok a németből vették át, miközben mára a gömöri bányászatot meghonosító német telepések is elszlovákosodtak, illetve elmagyarosodtak).

A következő két tanulmány (Népi mészégetés a Gömör-tornai Karsztvidéken és Gömöri szénégetők) hasonló felépítésű az előzőéhez. A munkafolyamatok adatgazdag leírása mellett itt is találunk adatokat a munkaszervezetre és életmódra vonatkozóan is. A favágók és más erdőjárók Dél-Gömörben című dolgozat a fakitermelés rendje, a favágók munkaszervezete, -folyamatai és -eszközei mellett a migrációs kérdésekre is választ keres. Emellett bemutatja a cserhántók, botozók, gubacsszedők életmódját, munkafolyamatait is.

Az eddig bemutatott tanulmányokhoz szervesen kapcsolódik a Gömöri magyar vándorárusok az Alföldön című dolgozat, amely a nagytáji munkamegosztásból fakadó árucserkapcsolatok domb- és síkvidék közötti konkrét példáit prezentálja. Az árucse-

re-kapcsolatok és egyéb gazdasági tevékenységek fontos feltétele a nyelvtudás. A többnemzetiségű Gömörben ez fokozottabban érvényes, ezért a cseregyerek-rendszer intézményének a bemutatása szintén szervesen kapcsolódik az eddigiéhez (Cseregyerekek. Népi kapcsolatok és nyelvtanulás a régi Gömörben).

A kötetet záró tanulmány (Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Dél-Gömörben) a szerző e kötetben olvasható és másutt megjelent, gömöri témájú dolgozatai tanulságait foglalja össze. A vizsgált területet öt nagyobb, alapvetően tarmészetföldrajzilag meghatározott, ennek köszönhetően szakosodott termelésre beállított térségre tagolja (1. Bányavidék; 2. Karsztvidék és Száraz-völgy; 3. Folyóvölgyi lapály; 4. „Agyagövezet”, fazekasfalvak; 5. Délnyugati erdővidék) és adja meg gazdaságnéprajzi jellemzését.

Liszka József

Palócok. I. Kutatástörténet, föld és nép. II. Újkori történelem és népi társadalom. III. Termelés és a javak felhasználása. IV. Ritus és folklór.

Szerkesztette Bakó Ferenc. Kiadja a Heves megyei Múzeumok Igazgatósága. Eger, 1989. 443, 503, 889, 925 l.

A palócokról szóló négykötetes tanulmánygyűjtemény a magyar néprajz eddigi legnagyobb teljesítményei között foglal helyet, összesített terjedelme 2760 nyomtatott oldal. A döntően három észak-magyarországi megye néprajzkutatóira és más muzeológus szakemberére támaszkodó mű első alapozó módszertani tanácskozását 1967 őszén tartották. A munka több mint két évtizeden át tartott, míg a legnagyobb tiszteletet érdemlő szerzői és szerkesztői tevékenység nyomán csupán néhány hónap különbséggel, szinte egyszerre napvilágot látott a négy kötet. Szerzőinek száma mintegy harminc (a kiegészítő munkatársak miatt nem pontos szám).

Az eddig legnagyobb méretű magyarországi regionális kutatás eredményeit befogadni, mérlegelni, vitatni hosszabb folyamat lehet. Részletesebb értékelésébe és méltatásába ezúttal nem is foghatunk bele, tömör tartalmi ismertetés és néhány megjegyzés, amire vállalkozhatunk.

Az első kötetben olvasható a korábbi kutatástörténet összefoglalása és a jelen munka céljainak bemutatása. A következő fejezetek többnyire a palócok eredetét firtatják, vagy olyan diszciplinák alapozó tanulmányait nyújtják, amelyeknek valamilyen közük lehet az eredethez (dialektológia, fizikai antropológia). Anélkül, hogy a kérdéskör taglalásába bocsátkoznánk, csupán megjegyezzük: az immár közel két évszázada számos szerzőt foglalkoztató eredetkérdést szerencsésebb lett volna szaktörténészekre bízni, nem pedig néprajzi módszerekkel megközelíteni, hogy azok ismételtelen korábbi tévesnek, vagy eredménytelennek bizonyuló csapáson haladjanak ismét. Föltűnő, mennyire eltérő az egyes szerzők véleménye. Ez egyébként egyáltalán nem hibája a köteteknek, és nem

csak itt fordul elő. Ugyanígy meg kell állapítani az egyes tanulmányok színvonalának egyenetlenségét és a módszerek sokféleségét, ami szintén nem egyedi tulajdonság, hanem a sokszerzős művek jól ismert velejárója. Az első kötetben olvasható a szerkesztő alapozó tanulmánya a húsz községből álló „palóc centrum” népességtörténetéről, és magának a „centrumnak” különféle néprajzi jelenségek alapján történő körülhatárolásáról. Bakó Ferenc ötlete különben már a négykötetes összefoglalás előtt ismertté vált, de nem ez a rész az egyetlen, ami már korábban megjelent az itt közreadott tanulmányokból. Am legtöbb esetben a szövegkörnyezet más, addig kevésbé figyelemre méltott jelentéseket is kiemelhet az eredetileg másutt, önállóan közölt írásokból.

A második kötet újkori társadalom- és gazdaságtörténeti hangsúlya, a szaktörténetek tollából született dolgozatok még inkább aláhúzzák a korábbi részletes történeti vizsgálatok hiányát. Egyébként ezek az írások már – nyilván a szerkesztői utasítást követve – elfogadják a „palóc centrum” fogalmát, és figyelmüket erre koncentrálják. Csakis üdvözölni lehet a paraszti társadalmat vizsgáló tanulmányok részletességét, nagy terjedelmét és sokszempontúságát. Annál inkább, mert hatásosan ellensúlyozzák a következő két kötet hagyományos tematikai beosztását, ami a hat évtizedes, *A magyar-ság néprajza* által meggyökereztetett tradíción alapul.

A III. és a IV. kötet igen részletes és gazdag leírások sorát tartalmazza. Némelyik csupán a téma egy-egy részletének földolgozását végezte el, a többség azonban regionális kismonográfia az illető tárgyról. A IV. kötetben olvasható Bakó Ferenc mintaadónak szánt módszertani tanulmánya a lakodalomról, melyet azonban csak csekély részben követ vagy vesz alapul a többi szerző. Végül Bakó Ferenc összegzi az egész mű tanulságait. Ezzel azonban – legalábbis nekünk – némi csalódást okoz, mert inkább ragaszkodik az előző tanulmányok fontosabb eredményeinek kisebb-nagyobb tömörségű megismétléséhez, mint hogy „olvasott volna a sorok között”, és akár vitatható, akár elfogadásra találó, újszerű megállapításokat tett volna. Ismételten elismerve a szerkesztő életmű-betetőző és összefoglaló munkáját (a tartalom jelentős része is az ő tollából való), még annyit jegyünk meg, hogy a tanulmányok irodalomjegyzékének a IV. kötet végére helyezése, összesítése gyakorlatiasabbá tette volna a munkát, s talán még terjedelmet is megtakarított volna.

Kósa László

Tegnap a Gyimesben jártam...

Gyimes-völgyi lírai dalok. Kallós Zoltán és Martin György gyűjtése. Szerkesztette Domokos Mária. A bevezető tanulmányt Kósa László írta. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 489 l.

Ez az igényesen megtervezett, szép kiállítású kötet a korán elhunyt Martin György, budapesti táncutató és a kolozsváron élő, kitűnő folklórgyűjtő, Kallós Zoltán gyűjtése-

iből válogatott összeállítást tartalmazza. A bevezető tanulmányban Kósa László ismereti a csángók eredetét, a települések kialakulását, kultúrájuk legfontosabb jellemzőit. Gyimes (ma Románia) a székelyföld peremén, az egykori Csíkszékben fekszik. Lakóinak többsége a felcsíki székelyektől származik, akik a 18. század elejétől kezdve vándoroltak ki a túlnépesedés miatt. Nevük is múltjukkal magyarázható. A székelyek *csángóknak* nevezték azokat, akik a székely közösségből eltávoztak. A szó valószínűleg az eltűnt „elvándorol”, „elbujdosik” ige származéka. Gyimes lakói számát tovább gyarapította a mádэфalvi veszedelem 1764-ben. Gyimesben az úgynevezett „havasi gazdálkodás” élt, amely Európa magas hegyi övezeteiben jól ismert, más nagyobb magyar népcsoportnál azonban nem találjuk meg. Ennek lényege a havasi legelőkön való állattartás és az erdőkből a fakitermelés. Az elzárt településeken a hagyományos kultúra szinte a legutóbbi évtizedekig fennmaradt. Archaikus tárgyi kultúrájuk mellett folklórujuk is egyedülállóan gazdag. A magyar népi műveltség legrégebbi darabjait megőrző gyimesi népköltészetből olvashatunk a kötetben.

A gyűjteményben az első helyre a gyimesi csángó folklór méltán leghíresebbé vált műfaja, a *keserves* került. Számban is ebből találunk a legtöbbet, 109-et. A keserves régi stílusú, parlando dal, amely szövegében bánatot, bujdosást, szerelmet, katonasorsot énekel meg. E műfajról Kallós Zoltán írásából tudhatunk meg a legtöbbet, a fenti meghatározás is tőle származik. A magyar népköltészet archaikus rétegébe tartozik, oda sorolja dallama, előadásmódja, szövege. A következő nagy egység a táncnóták, mulatódalok, lakodalmások, csúfólók sora. S végül, legkisebb számban, az új stílusú dalok következnek.

A szövegeket a dallammal együtt találjuk a kötetben, ami bár elemi igény, mégsem valósul meg minden népköltészeti kiadványban, ezért külön öröm. A példák után az igényesen elkészített jegyzetek és mutatók következnek. Mind ez, mind a gyűjtemény összeállítása Domokos Mária gondos, példásan szakszerű munkáját dicséri. A vidék, a táj hangulatát kitűnően érzékeltető néhány szép, színes fotó teszi a könyvet még teljesebbé.

Szemerkenyi Ágnes

Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón.

Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 211 l.

„Egy kisváros századfordulói társadalma átalakulásának mikrostrukturális vizsgálatát kísérem meg” – írja a szerző. A kötetet olvasva, nyugodtan mondható, hogy a „kísérlés” sikerült. Arról a társadalmi rétegről van szó, amelyet a közelmúlt történetírása többnyire kispolgárként, esetleg alsó középosztályként emlegetett, de mibenlétével, alakulásának történéseivel igen keveset foglalkozott. Pedig ez a réteg a polgári társada-

lom kulcspozícióját jelentő „közép”-nek a legaktívabb demográfiai forrása volt. 1848 után évtizedekig tartott, míg a jobbágy-zsellér-libertinus-kisnemes, rendileg meghatározott csoportok jórészt a birtokos paraszti létformán át a kapitalizmus kori mezőváros polgáraivá váltak. Az elmúlt századfordulón még többé-kevésbé kitapinthatók voltak a rendi eredet és vele együtt a települési szegregáció emlékei, illetőleg az etnikai, felekezeti hovatarozás színező-megosztó-integráló hatása. Nagyon jellemző az iparos és gazdálkodó életforma összefonódása, ha másként nem, jelentékenyebb szőlőbirtok művelésével. A szerző érdeklődésének homlokterében a társadalmi mobilitás áll. Az utakat és típusokat valóban mikrovizsgálatokkal, alapos filológusi részletességű kutatással munkálja ki. Fő forrása a levéltárak által nagy számban őrzött korabeli hagyatéki leltár. A mobilitás modelljei mellett a hagyatékok kritikai földolgozása módszertani újdonsága mind a kötetnek, mind a történetírásnak. Az általános részhez egy aprólékos kidolgozottságú esettanulmány járul, mely Schiszler Károly kádármester háztartását rekonstruálja. Végül mellékletként 41 hagyatéki leltár regesztaszerű bemutatását találjuk. A kötetet számos informatív táblázat és statisztikai kimutatás, valamint korabeli fényképek (városképek, épületek, portrék) és szemléletes lakásalaprajzok, meg családi lezármazási ábrák illusztrálják.

Kósa László

Várady József: Tiszáninnen református templomai.

Borsodi Református Egyházmegye, Debrecen, 1989. 444 l.

A nagyméretű, fényképes, albumszerű kiadvány a Tiszáninnen Református Egyházkerület (területe majdnem azonos Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye területével) 296 jelenleg fennálló templomát és imaházát mutatja be. Ezek között olyan országos nevezetességű műemlékek is vannak, mint Boldva, Karcsa, Felsőregmec, Szikszó, Rudabánya, Szalonna, Vizsoly, Sajószentpéter templomai. Mint a felsorolásokból is kiderül, a legrégebbiek az Árpád-korban épültek, a legújabbak a közelmúlt évtizedekben. A bemutatás ábécé rendben történik. Egy-egy templomot 2–12 kép dokumentál: különböző irányú külső nézetek, belül a hajó legalább a két ellentétes irányból, a templomkert érdekesebb objektumai (emlékmű, szobor, kapu), a belső figyelemreméltó részletei (szószék és koronája, papiszék, karzat, festett mennyezet, padok, úrasztala, esetleg emléktábla). A képek mellett rövid építéstörténet olvasható, melyet a harangok leírása zár. Mind a képek, mind a szövegek a szerző munkái. A kiadvány nagy értéke, hogy egy adott időpontban, az 1980-as évek végén megörökíti egy nagymúltú táj református templomainak látványát és állapotát. A kötet törzsanyagát, a katalógusrészt függelék követi. Ebben található a harangok és orgonák teljes katasztere. Továbbá nagyszámú archivális kép a korábbi, lebontott református templomokról, az egyházkerület régebbi tisztségviselőiről és sok egyházi eseményről. Az utóbbi képek túlnyomólag lelkészeket

ábrázolnak, kevesebb hely jutott a híveknek, az egyházi-templomi alkalmaknak. Külön egység mutatja be a XVI–XVIII. században egy ideig református, majd rekatolizált templomokat, ami vitatható felekezeti közötti megnyilatkozás. Helyette esetleg a századokon át a kerülethez tartozó, Szlovákiához és Ukrajnához csatolt, ma is református templomok adatait lehetett volna közölni.

Kósa László

Veres László: Magyar népi üvegek.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1989. 164 l. (Borsodi kismonográfiák 28.)

A népi üveg fogalma a legutóbbi esztendőig nem szerepelt a népművészeti tanulmányokban. Csak akkor kapott polgárjogot, amikor a kutatás föladata a népművészet szűkebb meghatározását, azaz a parasztság által készített, esztétikailag értékelhető alkotások helyébe, illetőleg mellé odakerült a parasztság által használt tárgye gyűttes is. Az üveg jellegzetesen ebbe a kategóriába tartozik. A nagyüzemi gyártást megelőző idők manufaktúráiban, a hutákban az egész társadalom számára készítettek üveget, de bizonyos formák elsősorban a parasztságból kikerülő vásárlóknak voltak szánva. Ezek a tárgyak alakították is a paraszti ízlést, egyúttal azonban idomulni is igyekeztek hozzá.

A tudományos vizsgálatokat jelentősen akadályozta az üveg törékenysége és a gyűjtői érdeklődés – előbbi okokból fakadó – hiánya. Bár jelentékeny magyar ipartörténeti eredmények szolgálnak előzményül, így mégis úttörő munka, első összegzés Veres László kötete. Igaz, hogy az üvegtárgyak útját a hutáktól a paraszti háztartásokba kerülésig követi nyomon, mégis valójában az egész hazai üvegyártásról nyújt nagyívű áttekintést. Ezt szolgálja a középkori emlékek számbavétele, és a XVII–XVIII. századi magyarországi üvegtársulatok szemléje. A tanulmány súlypontja a népi használatú üveg formai sajátosságaira és díszítvényeire esik, melyben az egyes tárgytípusok tömör, de igen informatív leírását kapjuk. A szöveget gazdag irodalom, fekete-fehér és színes fénykép illusztrációk egészítik ki, valamint német és angol nyelvű összefoglaló zárja.

Kósa László

Zöldike királyfi.

Népmesék. Gyűjtötte és közzéteszi Fábian Imre. Dacia Könyvkiadó, Cluj-Napoca, 1989. 127 l.

Szalontai népmesék először az ifjú Arany László neve alatt, 1862-ben kerültek a nyilvánosság elé. Másodszor jó fél század múltán a *Nagyszalontai gyűjtésben* (1924)

Szendrey Zsigmond tanár úr és lelkes tanítványainak köszönhetően. A harmadik alkalom ugyancsak váratott magára, mert az utóbbi évtizedek román nemzetiségi politikája igyekezett mindazt hallatlanná tenni, ami a magyar hagyományos műveltségre emlékeztetett.

Fábián Imre, az Arany Múzeum korábbi vezetője 1969 novembere és 1970 márciusa között érdekes és gazdag meseanyagot rögzített magnószalagra, azonban közzétételét csak gyermekeknek szánt, színes táblákkal illusztrált kiadványként engedélyezte a cenzúra. Így válik érthetővé gyűjtőnknek az utószóba iktatott következő megjegyzése: „a magnetofonról lejegyzett meséket köznyelvi változatban nyújtjuk át”; viszont a folkloristák számára is tartogat egy megnyugtató mondatot: „a közölt anyag az eredeti szöveget tiszteletben tartva híven őriz minden szót, szófüzést és mondatszerkesztést”.

A gyűjtő – vallomása szerint – gyermekkorában, az ötvenes években figyelt föl a bő szoknyás cigányasszonyok történeteire, s az akkori élmények oly erősen munkáltak benne, hogy amikor az Arany János Emlékmúzeum igazgatójaként erre alkalma nyílt, tudatosan kereste a teljesen polgárosult város még élő mesemondóit. Bizonyára hallott arról, hogy 1956 októberében Martin György és Pesovár Ernő a kigyóséri cigányok között vette filmszalagra a már-már elfeledett pástortáncokat és a hajdani fegyveres táncból szelidült botlót. Így talált rá Fábián Imre a cigánysoron Sebők József családjára és népes rokonságára. Kezdetben valamennyien, éppenséggel húszan vettek részt a regélésben, már azért is, hogy hangjukat a furcsa szerkezetből visszahallják, másrészt pedig kiben-kiben fölbuzgott az önmegmutatás, a bizonyítás vágya. Végül csak a Sebők és a Farkas házaspár történeteit ítélte átírásra alkalmasnak, számszerint tizennégyet.

Sok tanulságot ígér e történetek társadalmi vizsgálata. A ciganológus Erdős Kamill jó három évtizeddel ezelőtt így vélekedett a romákról: „Mesélni igen szeretnek... Meséik hőse mindig a cigány, aki szellemességével és agyafurtságával győzedelmeskedik minden akadályon”. Még a magyar népmesehős is cigánnyá változik elbeszéléseikben. Fábián Imre gyűjtésének anyaga csak részben igazolja a fenti megállapítást. Szembetűnő, hogy hét mesében, vagyis az anyag 50%-ban cigány szereplő fel se tűnik, de a többiek is merőben különböznek a szegkovács cigány történetektől. Megállapíthatjuk: a Sebők család szóbeli kincse közismert vagy alig ismert magyar tündérmesék változatai, illetve meseelemek sajátos összefűzései. Eredetieiktől annyiban térnek el, hogy bennük a cigányok életszemlélete tükröződik, viszont megőrzik a magyar népmesék ízét, zamatát, a mesekezdő és -záró formulákat, a részletek realitását még a varázslatos történetekben is, továbbá a stilisztikai szépségeket, a hasonlatot és az allegóriát.

A kötet második felét alkotó, cigány szereplős, roma témájú cselekménysorozatok egészen mások, mint a Szendrey által följegyzett *A cigányok meg a légy* és a *Hogyan tudnak a cigányok számolni* címűek. Míg ezek csúfolódó jellegűek s a cigányok butasá-

gát, tudatlanságát teszik nevetségessé, e mostani kötetben ugyanennek a népcsoportnak a furfangos észjárását, találménységét, kópéságát érzékeltetők sorakoznak elénk.

Fábián Imre mostani gyűjtése is igazolja Voigt Vilmos ama megállapításának helyességét, hogy „sokféle ma már csak a cigányok őrizték meg a hagyományos mesekincsét, és ez több helyen ki is szorította a cigányok meséit”. (*A magyar folklór*. Bp., 1979. 226.) Ez az új szalontai mesegyűjtemény a ciganológusok és a folkloristák számára egyaránt elemzésre ösztönző nyersanyagot nyújt.

Dánielisz Endre